

**БУХОРО ВОҲАСИДА ОЛИБ БОРИЛГАН ИЛК АРХЕОЛОГИК
ТАДҚИҚОТЛАР**

<https://doi.org/10.53885/edinres.2022.9.09.002>

Очилов Алишер Тўлис ўғли,

PhD, Бухоро давлат университети Археология ва Бухоро тарихи
кафедраси ўқитувчиси

<https://orcid.org/0000-0001-9894-5018>

АННОТАЦИЯ. Бухоронинг ҳар бир қарич ери, ҳар бир тарихий ва маданий обидаси бу ерлик аҳолининг буюк иқтидори ва яратувчилик салоҳиятидан, юксак тараққиёт, илму маърифат, маънавият ва маданият, фалсафа ва дин равнақи йўлидан дарак беради. Бу ер ўз даврида илм-фан, маърифат ва маданият марказларидан бирига айланиб, шаҳарда диний ва дунёвий илмлар ривож топган. Асрлар давомида Бухоронинг донги Туркистоннинг йирик маъмурий маркази сифатида ҳам таралиб келган. Бухоро ўтмиши гарчи тарихий ва тадрижий воқеаларга ниҳоятда бой ва қизиқарли бўлсада, аммо унинг зарваракларининг кўпгина саҳифалари бизгача тўлиқ сақланмаган. Айниқса, воҳанинг узоқ ўтмиши, қадимги давр маданияти, антик ва илк ўрта асрлар тарихи ҳақидаги аниқ маълумотни ёзма манбалардан билиб олишимиз имконсиз. Шу сабабли, Бухоронинг қадимги даврлардаги тарихини аниқ ва равшан ёритишида археологик тадқиқот ишлари жуда муҳим аҳамият касб этади. Воҳада археологик изланишлар Ўрта Осиёнинг бошқа ҳудудларига нисбатан кечроқ бошланган бўлсада, тадқиқотлар 120 йилдан ортиқ тарихга эга. Шу сабабли, Бухоро воҳасида олиб борилган археологик тадқиқотлар тарихини ўрганиши натижасида, воҳада олиб борилган археологик тадқиқотлар тарихини катта уч даврга бўлишни таклиф қилинди. Булар: биринчи давр XIX аср охири-1930 йил, иккинчи давр 1930 йилдан 1990 йилгача ва учинчи даври 1991 йилдан ҳозирги кунгача бўлган тадқиқотлар.

XIX аср охири - XX аср бошларида олиб борилган тадқиқотлар Бухоро тарихини ўрганиши учун ташланган муҳим қадам ҳисобланади. Шунинг учун ҳам ушбу мақолада Бухоро воҳасида археологик тадқиқотларнинг бошланиши босқичи, XX аср бошларида ҳудудда олиб борилган тадқиқот материаллари ва уларнинг натижалари ўрганиб чиқилиб илмий, қиёсий таҳлил қилинди.

Бу даврда Ситняковский, Пампелли ва Зимин каби олимлар Бухоро воҳасида биринчи археологик тадқиқотларни олиб бордилар. Масалан, Ситняковский воҳани биринчи бўлиб археологик нуқтаи назардан тадқиқ этиб археологик жойлар ва маконларни сақлаб қолиши учун кўшган хиссалари ушбу мақолада акс этган. Бухоро воҳасининг гарбий

кисмида, Туркистон археологик хаваскорлар тўғарагининг илмий котиби Л.А.Зиминнинг Пойкентда олиб борган тадқиқотлари, буюк шарқшунос В.В.Бартольднинг Бухоро тарихига доир изланишлари асарлари тахлили ушбу мақоланинг асосини ташиқил этади. Бухоро воҳасида олиб борилган дастлабки археологик тадқиқотлар нафақат Ўрта асрлар даврида минтақа тарихи хақида янги тушунчалар беради, балки Бухоро археологияси тарихининг ушбу дастлабки босқичида археологлар томонидан қўлланилган усул ва услубларга ҳам ойдинлик киритади.

Калит сўзлар: Бухоро воҳаси, археологик тадқиқотлар, Пойкент, В.В.Бартольд, Н.Ф.Ситняковский, Р.Пампелли, А.А.Зимин.

BUHARA VAHASINDAKI ILK ARKEOLOJIK ARAŞTIRMALARIN TARIHI

*Ochilov Alisher Tolis oğlu,
PhD, Buhara Devlet Üniversitesi, Arkeoloji ve Buhara'nın tarihi
bölümü*

AÇIKLAMA. Buhara'nın her santimi, her tarihi ve kültürel anıt, yerel halkın büyük yetenek ve yaratıcı potansiyeline, yüksek gelişme, bilim, aydınlanma, maneviyat ve kültür, felsefe ve din yoluna tanıklık ediyor. Burası zamanında ilim, aydınlanma ve kültür merkezlerinden biri haline gelmiş, kentte gelişen dinsel ve laik ilimler. Yüzyıllar boyunca Buhara, Türkistan'ın en büyük idari merkezi olarak biliniyor. Buhara'nın geçmişi, tarihi ve evrimsel olaylar açısından son derece zengin ve ilginç olsa da, mücevherlerinden pek çok sayfa tam olarak korunamamıştır. Özellikle vahanın uzun tarihi, antik kültür; antik çağ tarihi ve erken Ortaçağ hakkında yazılı kaynaklardan doğru bilgi almak imkansızdır. Bu nedenle arkeolojik araştırmalar, eski çağlarda Buhara tarihinin net ve canlı bir şekilde anlatılmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Vahadaki arkeolojik kazılar Orta Asya'nın diğer bölgelerine göre çok daha geç başlamış olsa da, araştırmanın 120 yılı aşkın bir geçmişi var. Bu nedenle, Buhara vahasındaki arkeolojik araştırma tarihinin incelenmesi sonucunda, vahadaki arkeolojik araştırma tarihinin üç ana döneme bölünmesi önerildi. Bunlar: 19. yüzyılın sonundan 1930'ye kadar olan ilk dönem, 1930'den 1990'a kadar ikinci dönem ve 1991'den günümüze üçüncü dönem çalışmaları.

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarına ait araştırma, Buhara'nın tarihinin incelenmesinde önemli bir adımdır. Bu nedenle, bu makale Buhara vahasında arkeolojik araştırmanın başlama aşamasını, bölgede yirminci yüzyılın başlarında yapılan araştırma materyallerini ve sonuçlarını, bilimsel ve karşılaştırmalı analizleri incelemektedir.

Bu dönemde Sitnyakovsky, Pampelli ve Zimin gibi bilim adamları, Buhara vahasında ilk arkeolojik araştırmaları yaptılar. Örneğin, Sitnyakovsky vahayı arkeolojik açıdan ilk inceleyen kişidir ve arkeolojik alanların ve sit alanlarının korunmasına yaptığı katkı bu makalede yansıtılmaktadır. Buhara vahasının batı kesiminde, Türkistan Arkeolojik Amatör Çemberi'nin bilimsel sekreteri LA Zimin'in Poykent'teki araştırması ve büyük oryantalist VV Bartold'un Buhara tarihi hakkındaki çalışmalarının analizi bunun temelini oluşturmaktadır. makale. Buhara vahasındaki erken arkeolojik araştırmalar, yalnızca Orta Çağ'da bölgenin tarihine yeni bir bakış açısı sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda Arkeologlar tarafından Buhara arkeolojisi tarihinin bu erken evresinde kullanılan yöntem ve teknikleri açıklığa kavuşturuyor.

Anahtar Kelimeler: Buhara vahası, arkeolojik araştırmalar, Paykent, VV Bartold, NF Sitnyakovsky, R.Pampelli, AA Zimin.

ON THE HISTORY OF THE FIRST ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS IN BUKHARA OASIS

Ochilov Alisher To'lis ugli,

PhD, Bukhara State University, Archeology and history of Bukhara teacher of the department

ANNOTATION. Every inch of Bukhara, every historical and cultural monument testifies to the great talent and creative potential of the local population, the path of high development, science, enlightenment, spirituality and culture, philosophy and religion. This place became one of the centers of science, enlightenment and culture in its time, and religious and secular sciences developed in the city. For centuries, Bukhara has been known as the largest administrative center of Turkestan. Although the past of Bukhara is extremely rich and interesting in historical and evolutionary events, many pages of its jewels are not fully preserved. In particular, it is impossible to get accurate information about the long history of the oasis, the culture of the ancient period, the history of antiquity and the early Middle Ages from written sources. Therefore, archeological research plays a very important role in the clear and unambiguous coverage of the history of Bukhara in ancient times. Although archaeological excavations in the oasis began much later than in other parts of Central Asia, the research has a history of more than 120 years. Therefore, as a result of studying the history of archeological research in the Bukhara oasis, it was proposed to divide the history of archeological research in the oasis into three major periods. These are: studies of the first period from the end of the 19th century to 1930, the second period from 1930 to 1990, and the third period from 1991 to the present.

The research of the end of the XIX - beginning of the XX century is an

important step in the study of the history of Bukhara. Therefore, this article examines the stage of the beginning of archeological research in the Bukhara oasis, research materials conducted in the region in the early twentieth century and their results, scientific and comparative analysis.

During this period, scientists such as Sitnyakovsky, Pampelli and Zimin conducted the first archeological research in the Bukhara oasis. For example, Sitnyakovsky was the first to study the oasis from an archaeological point of view and his contribution to the preservation of archeological sites and sites is reflected in this article. In the western part of the Bukhara oasis, the research of L.A. Zimin, the scientific secretary of the Turkestan Archaeological Amateur Circle, in Poykent, and the analysis of the works of the great orientalist VV Bartold on the history of Bukhara form the basis of this article. Early archeological research in the Bukhara oasis not only provides new insights into the history of the region in the Middle Ages, but also clarifies the methods and techniques used by archaeologists at this early stage in the history of Bukhara archeology.

Keywords: Bukhara oasis, archeological researches, Paykent, VV Bartold, NF Sitnyakovsky, R. Pumpelly, AA Zimin.

Кириш. Инсон фарзанди умри давомида учрайдиган турли воқеа - ҳодисаларнинг илдизини излашда ва бир кун баҳс, мунозара, таҳлил асосида шу воқеа - ҳодисаларнинг хулосасини чиқаришда ўтмиш тадқиқотчиси саналмиш тарихий фанларнинг ўрни бекиёсдир. Зеро, ўтмишимизда юз берган ҳар бир ҳодиса маълум маънавий - руҳий, табиий -ижтимоий муҳит таъсирида юз берган. Унга назар солганда, асрлар силсиласини варақлаш керакки, воқеалар замиридаги мантиқ, фалсафа, руҳият, сиёсат қўйингки, ҳар бир даврнинг ўзига хос шукуҳи-ю, ташвишлари, севинчу изтироблари қўзга яхлитлигича яққол ташлансин. Ана шунда ҳар бир ҳодиса кишини фикрлашга, ақл йўриғи билан белгилашга ёрдам беради. Бундай ҳодисаларга “Бухоро тарихини” ўрганишни мисол қилиб келтиришимиз мумкин.

Бухоро ўтмиши тарихий ва тадрижий воқеаларга ниҳоятда бой ва қизиқарли бўлсада, аммо унинг зарварақларининг кўпгина саҳифалари бизгача тўлиқ сақланмаган. Айниқса, воҳанинг узоқ ўтмиши, қадимги давр маданияти, антик ва илк ўрта асрлар тарихи ҳақидаги аниқ маълумотни ёзма манбалардан билиб олишимиз имконсиз. Шу сабабли, Бухоронинг қадимги даврлардаги тарихини ва маданиятини ёритишда археологик тадқиқотлар жуда муҳим жиҳат ҳисобланади.

Асосий қисм. Бухоро воҳасида илк археологик изланишлар XIX асрнинг охирларида, аниқроқ қилиб айтганда 1896 йилда ҳарбий топограф Н.Ф.Ситняковский Бухорога келиб, бир қатор археологик

ёдгорликларни суратга олиш ва уларни тавсифлаш билан бошланади. Тадқиқот воҳанинг асосан ғарбий ва шарқий қисмларида олиб борилади. Н.Ф.Ситняковскийнинг бу тадқиқотлари, уни Бухоро воҳасида бевосита археологик кузатувлар олиб борган биринчи тадқиқотчига айлантирди. У жойларни хариталаш жараёнида бутун воҳа бўйлаб учрайдиган обидаларга ҳам қизиққан. Воҳадаги қишлоқлар, ариқлар, тепаликлар тарихий архитектура ёдгорликлари - масжид, мадраса, хонакоҳ, намозгоҳ, сардобаларнинг харитага тушириб борган. Бухоро воҳасини илк ўрта асрларда ўраб турган, уни атрофдаги кўчманчилардан ҳимоя қилган Кампирак деворини биринчи марта топографик хариталарга туширган. Н.Ф.Ситняковский кўрган ва текширишлар олиб борган вақтда девор албатта дастлабки кўринишда эмасди. Айрим жойларда 80 см дан 1 м ва 1,20 см ча бўлган узун тепалик ҳолида эди. Буни харитага тўғри белгилаш олимдан катта билим ва маҳорат талаб қиларди[1].

Туркистон археологик ҳаваскорлар тўғарагининг 1896 йилги мажлисида Н.Ф.Ситняковский Зарафшон дарёсининг ўнг ва чап соҳилларида жойлашган Кампир девор қолдиқлари, Шаҳри вайрон, Абу Муслим, Ганчхона, Хазора каби тепалар, Жумабозор ҳудуди яқинидаги икки аҳоли манзилгоҳи, Зиёвуддин қалъаси, Пойкент харобалари, Узулишкент, Кумушкент, Зандана ва Ромитан каби жойларнинг умумий жойлашуви ва ҳолати хусусида атрофлича маълумот берган.

1887 йил И.Т.Пославскийнинг Кўҳна Пойкентга ташрифи чоғида берилган маълумотларига асосланиб[2], Н.Ф.Ситняковскийнинг Пойкент археологик ёдгорлигида олиб борган ишлари алоҳида ажралиб туради. Пойкент ҳудудида тадқиқотлар ўташ жараёнида Н.Ф.Ситняковский Мансур ибн Нух (961-976) ва Нух ибн Мансур (976-997) даврларида зарб қилинган 6 та кумуш танга топади. Н.Ф.Ситняковский ўз тадқиқотлари ҳақида 1896 йил 11 декабрда Туркистон археология ҳаваскорлар тўғараги аъзоларига баён қилади ва шу йилнинг ўзида ўз “Ҳисобот”ини эълон қилади[3].

XX асрнинг бошларида ҳам Бухоро воҳасида археологик қазишмалар амалга оширилган. Хусусан, 1903 йилда Пойкент ёдгорлигининг харобаларига Карнеги институтининг геологи Рафаэл Пампелли бошчилигидаги экспедиция ўрганган[4]. Р. Пампелли Пойкентдаги тадқиқотлари натижасида Н.Ф.Ситняковскийнинг фикрларини тасдиқлайди, шаҳар деворининг қолдиқларини ва топилган сопол қувурларнинг ишлатилиш мақсади хусусида ўзининг дастлабки фаразларини билдиради. У “Пойкент эрамиздан олдинги асрларда ҳам жуда бой шаҳар бўлиб, сувсизлик сабаб у заволга юз тутган, ҳозирда шаҳарнинг Арк ва унинг деворлари қум босиши арафасида”- деб такидлайди[5].

1910 йилларда Бухоро воҳасидаги археологик ёдгорликларда Туркистон археологик ҳаваскорлар тўғараги котиби Л.А.Зимин ҳам тадқиқот ишларини олиб боради[6].

Л.А.Зимин воҳадаги тадқиқотларини Пойкент, Варахша, Ромитан кўрғони ва турли археологик ёдгорликларда кузатув ишларини олиб боришдан бошлайди. Тадқиқотлар давомида Л.А.Зиминни Пойкент харобалари қизиқтириб қояди ва асосий тадқиқотларини шу археологик ёдгорликка қаратади. Л.А.Зимин Пойкентга илк ташрифида ҳудуд яхши сақланганлигини алоҳида таъкидлаган эди. У дастлабки изланишларни топографик ўлчов ва ҳатто глазомерик усулида расм олишдан бошлайди.

Л.А.Зимин тадқиқотлари давомида Пойкент ҳақидаги хитой манбалари, араб сайёҳларининг асарлари, маҳаллий манбалар ва XIX асрларда ёзилган Н.Хаников, В.В.Бартольдларнинг шаҳар хусусидаги маълумотларини ўқиб, таҳлил қилади. Ёзма манбалардаги маълумотлар билан тўлиқ танишиб чиққандан сўнг, дастлабки археологик қазув ишларини олиб бориш кераклигини таъкидлаган. Л.А.Зимин шаҳарнинг жанубий ва жанубий-шарқий қисмидаги девор қолдиқларини ўрганиб сопол, шиша, темир буюмлар билан бирга қумуш танга намуналарини ҳам топиб ўрганган[7]. Тангалар таҳлилида Л.А. Зимин А.К. Марков, Н.Ф. Ситняковский ва В.В. Бартольдларнинг фикрларини ҳам инобатга олган.

Пойкент харобалари араблар босқинига қадар мавжуд бўлганлиги, Сомонийлар даврида (IX-X асрларда) ривожланиб, Қорахонийлар даврида (XII асрда) эса ташландиқ ҳолга келиб қолганлиги хусусидаги тахминини илгари сурган. Бу тахминни Пойкентда олиб борилган кейинги археологик тадқиқотлар ҳам ҳақиқат эканлигини исботлади.

Л.А.Зимин 1913 йилги изланишлари якуни бўйича ўзининг қуйидаги хулосаларини билдирган:

1. Кўҳна ёки Кўнё Пойкент харобалари номи остидаги ҳудуд ўрта асрлардаги тарихий Пойкент шаҳри эканлигини тасдиқлаш мумкин.
2. Шаҳарни сув билан таъминланиш тарихини ўрганиш билан боғлиқ текширишлар олиб бориш режалаштирилган, аммо қум уюмининг кўплиги бу фаолиятни амалга оширишга тўсқинлик қилган.
3. Келгусида шаҳарнинг айрим қисмлари, айниқса, шаҳристон қисмида текшириш ишлари олиб бориш шаҳар ичининг аниқ топографик чизмалари ва шаҳар деворининг қай даражада қадимий эканлигини аниқлаш имконини беради[8].

Л.А.Зиминнинг Пойкентдаги изланишлари 1914 йилда икки мартаба амалга оширилган текширув ишлари доирасида давом этди.

Л.А. Зиминнинг бу йилги фаолияти Пойкентдаги мавжуд

хоналарни очиш натижасида қўлга киритилган маълумот ва ашёвий далиллар асосида амалга оширилган эди. Бу ҳол ўз навбатида олимга сопол буюмларни бир неча турларга ажратиш ва ўрганиш имконини берди. Жумладан, 1. Бир хил рангли (қизил, оч сарик ва кумуш каби ранглардаги), безакли; 2. Фақат бир хил рангли безаксиз сополлар. 3. Ҳар хил рангли, расмли ва ёзув намуналари мавжуд сополлар ва ҳ.к. Шундан келиб чиқиб, олим биринчи гуруҳга кирувчи буюмларга - сув ва дон маҳсулотларини сақлашга мўлжалланган кўза ва хумлар, иккинчи гуруҳга эса ликопча, дастали пиёла (чашка) ва қалин дастали кўзалар тегишли эканлиги тўғрисида ўз хулосаларни беради. Топилмалар ичида темир буюмлар ҳам мавжуд эди. Улар қаторида катта қалпоқли ва араблар даврига оид деб тахмин қилинган миҳ қолдиқлари ҳам учрайди. Изланишлар натижасида ўқилиши қийин бўлган тангалар ҳам аниқланган. Шунингдек, суякдан ясалган икки тугма, қандайдир буюмнинг даста қисми ва тақинчоқлар ҳам топиб тадқиқ этилган[9].

Л.А. Зимин бундай буюмларни профессор Р. Пампелли томонидан Анау ёдгорлигида топилган буюмлар билан ҳам таққослайди. Олим расм ва ёзув намуналари акс этирилган нафис буюмларни ҳам гуруҳларга ажратиш мумкинлигини таъкидлайди. Улар оч ва тўқ сарик, кўк ва тўқ жигарранг бўлиб, араб, паҳлавий ёзувидаги рақам ва ҳарфлардан иборат эканлигини кўриб уларни А. А.Семёновга тақдим этади. У эса бу буюмлар Сомонийлар давлати даврига тааллуқли эканлиги хусусида ўз фикрини билдиради.

Л.А. Зиминнинг баҳорги археологик кузатув ишларининг яна бир аҳамиятли жиҳати, бу қалин ва ингичка шаклга эга шиша буюмларнинг топилиши эди. Бу буюмлар хусусида Л.А. Зимин мутахассис А.П.Ростковский билан маълумот алмашган. А.П. Ростковский топилган ингичка шиша буюмлар тайёр маҳсулотларнинг қолдиғи эканлиги, қалин бўлақлари эса шу ҳудудда шиша буюмлар тайёрланганлигини ва улар тайёр маҳсулотдан ортиб қолган шиша қолдиқлари эканлигини таъкидлаган[10].

1917 йилда Россия империясида кечган кескин ҳаракатлар, февраль инқилоби ва бошқа сиёсий жараёнлар воҳадаги археологик изланишлар олиб боришда тўхталиш қилишни тақозо этди.

1920 йил октябр ойининг бошида Бухорога академик В.В. Бартолд, Тошкент шаҳар кутубхонаси директори Э.К. Бетгер ва археолог В.Л. Вяткинлар таркибидан иборат илмий комиссия келади. Ушбу комиссия Бухорода антик давр ва санъат ёдгорликларини ҳимоя қилишни ташкиллаштиради. Илмий гуруҳ Бухоро кутубхонасини яратади, унда шарққўлёзмаларини тўплашварўйхатга олишишлари олиб борилади[11]. Натижада Бухоро тарихига доир бир қатор қимматли маълумотларни

акс эттирилган махсус нашрлар эълон қилинди. В.В.Бартольд Россия фанлар академияси ва Россия Моддий маданият тарихи академияси илмий журналларида экспедиция ҳақида ўз маърузаларини тезкорлик билан чоп этади.

1925 йил В. В. Бартольд Бухорога келганда уни шаҳар обидаларининг ғарибона аҳволи, шаҳар дарвозалари тарихий номларининг ўзгартирилганлиги жуда ачинтирди ва “Правда Востока” газетасида “Бухоро ёдгорликлари ва уларнинг тақдири” номли ўз мақоласини эълон қилди. 1927 йил В.В. Бартольд томонидан ёзилган “Туркистон маданий ҳаёти тарихи” асарининг “Бухоро” боби Бухоронинг чор Россияси ярим мустамлакасига айланиши тарихи ёзилган[12].

В.В.Бартольд асарларида Бухоро ва унинг атрофидаги исломгача мавжуд бўлган будда, зардуштийлик ибодатхоналари, араблар истилоси даврида уларнинг масжидларга айлантирилиши, Бухоро шаҳрининг тарихий топографияси ва топонимикаси, қадимги шаҳристон дарвозалари Бухоро шаҳрининг шаклланиш эволюцияси тўғрисида қимматли маълумотлар беради.

1923-1924 йилларда профессор Д.А.Морозов томонидан Бухорога саёҳат уюштирилади ва Бухоронинг Эски шаҳар қисми режаси тузилади. Шунингдек, Эски Бухоро атрофларининг харитаси тузилган бўлиб, унда аҳоли пунктлари, ариқлар, саройлар ва ёзги ҳовлилар туширилади. 1923 йилда Бухоронинг турли ёдгорликларининг 67 фотосурати олинади. Худди шу йилда И. Умняков шаҳарнинг тарихий топографияси билан шуғулланган. 1925 йилда академик В.В.Бартольд ва археолог В.Л.Вяткин яна илмий мақсадлар учун Бухорога келишади. Бухоро ёдгорликларини ҳимоя қилиш комиссиясини тузади ва унга ёрдам бериш учун тегишли кўрсатмалар беради. Бошқа бир экспедиция (И.И. Умняков, муҳандис М.М. Логинов) кейинчалик Бухоро ва Карманада ишлади. Собиқ амир саройларини рўйхатдан ўтказилиб, ўлчовлари олиниб суратга туширилади. Ва ниҳоят, Бухорога биринчи санъатшуносларнинг экспедицияси бўлиб ўтади. Унга Борис Петрович Денике (Москва давлат университети профессори) бошчилик қилди. Совет даврида Бухорога оид манбаларни алоҳида тадқиқотлари ўтказилади. В.В. Бартольд, В.Л. Вяткин, Б.П. Денике ва И.И. Умняков, маҳаллий ўлкашунос М.Ю.Саиджоновлар Бухоронинг тарихий топографияси бўйича араб тилидаги маълумотларни танқидий кўриб чиқишнинг дастлабки муаллифларидан эдилар[13].

Ўрта Осиё қадимияти кўмитаси (Средазкомстарис) асосчилари орасида профессор А.А. Семенов (1879-1958) ҳам Ўрта Осиёнинг кўплаб тарихий асарларини таржима қилган энг йирик шарқшунослардан бири бўлган. А.А. Семенов шарқ кўлёмалари, миниатюралари, амалий

санъат асарларини, айниқса Бухоро хонлигининг турли даврларига оид маъмурий тузилишини ўрганишда кенг кўламли масалаларни ёритиб берган. Бухоро ҳудуди тарихини, айниқса хонликнинг ижтимоий тузилиши масалаларини ўрганишда А.А. Семенов катта ҳисса қўшди. Унинг тарихий ва маданий ёдгорликларни асраб-авайлашдаги иштироқи ушбу ташкилотнинг бевосита вазифаларидан ташқари, ўрта асрлар Ўрта Осиёдаги феодал тузумни бутун тарихий ўрганишга йўналтирилган эди[14].

Меъмор Борис Николаевич Засипкин (1891-1955) ва 1925-1933 йилларда Бухоро қадимияти ва санъат қўмитасини бошқарган таниқли тарихчи ва археолог В.А. Шишкинлар ҳам Бухоро ва унинг ёдгорликларини ўрганишда катта ҳисса қўшадилар. В.А. Шишкин Бухоро ёдгорликларининг тарихий топографияси бўйича биринчи китобнинг муаллифи бўлганлигини таъкидлашимиз мумкин. Шунингдек, у қадимий шаҳарнинг янги биноларида олиб борилган археологик кузатувларга оид бир қатор мақолалар нашр этади[15]. 1924 йилда Бухорога уюштирилган экспедициясида қадимий шаҳарнинг кўплаб ёдгорликларини суратга олган машҳур архитектор ва архитектура назариётчиси, профессор М.Я. Гинзбург ҳам иштирок этади[16].

1924 йилда М.Я. Гинзбург экспедицияси Сомонийлар мақбарасини ўрганади ва иш режасини тузади. 1925 йилда ушбу мақбара гумбазининг таъмирлаш ишлари М. Ю. Саиджанов томонидан амалга оширилади. 1926 йилда В.Л. Вяткин мақбарада қазилган ишларини олиб боради. Муҳандис М. М. Логинов эса мақбара бурчак устунларини қисман мустаҳкамлайди. 1928-1930 йилларда Сомонийлар мақбарасини ўрганиш ишлари П.С. Касаткин ва Н.М. Бачинский томонидан амалга оширилади. Сомонийлар мақбараси 1925 йил 4 майда Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия қўмитаси қароридан қайд этилган. 1926 йилда Б.Н.Засипкин ҳам ушбу ёдгорликни тилга олиб ўтади[17].

Сомонийлар мақбарасининг биринчи тавсифи Б.П. Денике томонидан берилган. У 1927 йилда нашр этган Ўрта Осиё санъатига оид тадқиқотида мақбаранинг ташқи ва ички кўриниши фотосуратларини беради ва мақбарани қурилиш тарихи бўйича маълумот беради[18]. М.Ю.Саиджанов эса 1927 йилда босилган ўзбек тилидаги мақоласида сомонийлар мақбарасига оид вақф ҳужжатларидаги маълумотларни келтиради[19].

Хулоса

XIX асрнинг охири - XX аср бошларида Бухорода ўтказилган археологик тадқиқотларда В.В. Бартольд, Н.Ф.Ситняковский, Р.Пампелли, А.А.Зимин каби тадқиқотчилар фаол қатнашдилар. Бу даврда Туркистон археологияси бўйича етарли даражада қадимги моддий

маданият намуналари йиғилган бўлсада, лекин уни даврлаштириш, “хронологик шкала”ларини яратиш ишида катта муаммолар мавжуд эди. Археологик ашёларни даврлаштириш тахминий асосда, содда усулда, кенг даврий саналар билан белгиланар, хусусан топилмалар, асосан мусулмонликкача (домусульманский), мўғулларгача (домонгольский), темурийлар даврига оид (тимуридский) каби атамалар билан аталиб, шу тарзда ёдгорликларнинг даврий санаси қайд қилинган.

Бу даврда ўтказилаётган археологик қазув тадқиқотларининг илмий натижаларини ўлка қадим тарихини ўрганишга, уни тўлдиришга йўналтириш махсус муаммо сифатида қўйилмаган. Зеро, тадқиқотчилар археологик қазув ишларида тарихий ёзма манбалар маълумотларидан кенг фойдаланган бўлсаларда, бунга катта аҳамият беришмаган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. ПТКЛА. год III, -Ташкент,1897-1898.-С.89-94. См.также отзки о работах Н.Ф.Ситняковского (там же, стр.135). К цитировавшейся уже нами работе Н.Ф.Ситняковского «Заметки о бухарской части долины Зеравшана» приложен ценный список арыков и населенных пунктов.; Шишкин В.А. Варахша. -М.,1963.-С.14.

2. Лыкошин Н. С. Очерк археологических изысканий в Туркестанском крае до учреждения Туркестанского Кружка любителей археологии. -Ташкент,1896.-С.48.

3. Ситняковский Н.Ф. Заметки о Бухарской части долины Зерафшана, Известия Туркестанского отдела русского географического общества, т. I, вып. 2. -Ташкент,1900.- С.130.

4. Городище Пайкенд. К проблеме изучения средневекового города Средней Азии. -Ташкент,1988.-С.4.

5. Pumpell R. Explorations in Turkestan. -Washington,1905. -P.10.

6. Шишкин В.А. Варахша.-М.,1963.-С.15.; Зимин Л.А. Развалины старого Пайкенда в их современном состоянии. ПТКЛА. Год 18. Вып. 2.-Ташкент,1914; Отчет о весенних раскопках в развалинах старого Пайкенда. ПТКЛА. Год 19. Вып. 2. -Ташкент,1915.

7. Зимин Л.А. Развалины Старого Пайкента//Протокол заседания и сообщения членов Туркестанского кружка любителей археологии год восемнадцатый (11 декабр 1912г.—11 декабр 1913 г.) Протокол №4, 30 апрел 1913 г. -Ташкент,1913а.-С.87.

8. Кличев О.А.Пойкентнинг илк изланишлари тарихидан (Л.А. Зимин тадқиқотлари ва расмий ёзишмалари асосида).О’zbekiston arxeologiyasi. № 2 (13). 2016. 83-91 бетлар.

9. Зимин Л. А. Отчёты о весенних раскопках в развалинах Старого Пайкенда // Протокол заседания и сообщения членов Туркестанского кружка любителей археологии год двадцатый (11 декабря 1914 г. - 11 декабря 1915 г.). -Ташкент. 1915б.-С. 87.

10. Кличев О.А. Пойкентнинг илк изланишлари тарихидан (Л.А.

Зимин тадқиқотлари ва расмий ёзишмалари асосида). О'zbekiston arxeologiyasi. № 2 (13). 2016. 83-91 бетлар.

11. Ремпель Л.И. Далекое и близкое. Страницы жизни, быта, строительного дела, ремесла и искусства Старой Бухары. Бухарские записи.-Тошкент,1981.-С.12.

12. Тўраев Ҳ. Академик В. В. Бартольд ижодида Бухоро тарихи. Инсониятнинг илмий ва маданий мероси – учинчиминг йилликка. Бухоро ва Хива шаҳарларининг 2500 йиллигига бағишланган халқаро симпозиум тезислари. 1997 йил 18-20 октябрь. Бухоро-Хива.-Тошкент,1997. -Б.109.

13. Ремпель Л.И. Далекое и близкое. Страницы жизни, быта, строительного дела, ремесла и искусства Старой Бухары. Бухарские записи. -Тошкент,1981.-С.13-14.

14. Ремпель Л.И. Далекое и близкое. Страницы жизни, быта, строительного дела, ремесла и искусства Старой Бухары. Бухарские записи.-Тошкент,1981.-С.15.

15. Шишкин В.А. Из опыта работы Бухкомстариса. по охране памятников материальной культуры (1925—1933). Проблемы истории докапиталистических обществ. ГАИМК. 1934. № 91—12; Его же. Архитектурные памятники Бухары.-Ташкент,1936; Его же. Из наблюдений на новостройках Бухары. Известия УзФАН СССР, 1940. № 7, Его же. Археологические работы в мечети Магоки-Аттари в Бухаре. Труды Института истории и археологии АН УзССР, вып. VII. –Ташкент,1959.-С.29-60.

16. Обследование архитектурных памятников Бухары (профессором М. Я. Гинзбургом). «Туркестанская правда». - № 240. 1924. -С. 2.

17. Рукопись В. А. Вяткина на 48 стр., написанная в 1931 г. и озаглавленная «Мавзолей Амра Исмаила в Бухаре X века, хранится в Управлении архитектуры УзССР (Узкомстарис..№ 125); Умняков И. И. Охрана памятников старины и искусств в советском законодательстве Средней Азии. Известия Среднеазиатского государственного университета. Вып. I, -Ташкент,1926.-С. 48; Засыпкии Б. Н.Памятники архитектуры Средней Азии и их реставрация. Вопросы реставрации, Т. I. -М., 1926.-С.153.

18. Денике Б. Искусство Средней Азии. -М. 1927.-С. 11-13. илл. I-2.

19. Саиджанов М. Ю. Бухоро шаҳри ва барча қадимий бинолари. Журнал «Маориф ва ўқитувчи». 1927. - № 9.

20. Ochilov Alisher. «The Role of Zamanbaba Culture in The Social and Economic History of Bukhara Oasis During Bronze Age.» CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY 2.4 (2021): 42-47.

21. OCHILOV, Alisher. «JEWELRYC TRADITION IS A SOURCE OF STUDY OF BUKHARA HISTORY.» Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi 1.1: 105-116.

22. Ochilov, A. T. «DATING OF THE ZAMANBABA CULTURE: ASSED ON ARCHAEOLOGICAL SOURCES.» Theoretical & Applied Science 12 (2019): 589-591.

23. Ochilov Alisher. «The Role of Zamanbaba Culture in The Social and Economic History of Bukhara Oasis During Bronze Age.» CENTRAL ASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HISTORY 2.4 (2021): 42-47.

24. OCHILOV, Alisher. «JEWELRYC TRADITION IS A SOURCE OF STUDY OF BUKHARA HISTORY.» Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi 1.1: 105-116.

25. Ochilov, A. T. «DATING OF THE ZAMANBABA CULTURE: ASSED ON ARCHAEOLOGICAL SOURCES.» Theoretical & Applied Science 12 (2019): 589-591.

26. Очилов, Алишер Тўлис ўғли. «БУХОРО ВОҲАСИ ШАКЛЛАНИШИДА ЗАРАФШОН ДАРЁСИНИНГ ЎРНИ ВА ВОҲА ТАРИХИЙ ГЕОГРАФИЯСИГА ДОИР АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР.» Scientific progress 1.6 (2021): 933-938.

27. Ochilov A. Бухоро воҳасида олиб борилган илк археологик тадқиқотлар //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 4. – №. 4.

28. Ochilov A. Бухоро воҳасининг қадимги антропоген ландшафтида Сармишсой дарасининг туган ўрни //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 4. – №. 4.